

**CONSTANȚA VINTILĂ, GIULIA CALVI,
MÁRIA PAKUCS-WILLCOCKS, NICOLETA ROMAN,
MICHAŁ WASIUCIONEK,
LUX, MODĂ ȘI ALTE BAGATELE POLITICEȘTI ÎN
EUROPA DE SUD-EST, ÎN SECOLELE XVI–XIX,
BUCUREȘTI, EDITURA HUMANITAS, 2021, 432 P.**

Delia BĂLĂICAN

Luxul, blamat din perspectiva eticii sociale și a efemerității sale, dar mult râvnit prin capacitatea magică de a ieși în evidență, a însoțit istoria umanității și i-a definit caracteristicile, fiind oglinda sa de cristal. Luxul reflectă stratificarea socială și delimitează centrele de putere politică, lăsându-se purtat de moda cameleonică. Moda, la rândul său, reprezintă o sursă privilegiată în citirea schimbărilor și evoluțiilor care afectează societatea, cu mentalitățile și obiceiurile ei. Moda devine un element fundamental al actualității, un sinonim al modernității.

Văzută ca obiect al imoralității, al individualismului hedonist, dimensiunea luxului deține și raportarea omului la eterna sa căutare de frumos, perfecțiune și calitate. Metamorfozele luxului sunt opera timpului. Tirania luxului este evidentă în rândul elitei. Luxul însă a încurajat creativitatea, unicitatea, s-a aflat adesea la granița artei, traversând astfel elegant epocile.

Asimilată unui album, cartea aceasta este o bijuterie în sine. Seduce imediat ce descoperi bogăția imaginilor și calitatea hârtiei folosite. Cred că este greu să rezisti tentației de a nu face o primă lectură exclusiv vizuală. Din pagina de *Mulțumiri* a volumului, aflăm că „Nicoleta Roman a condus, cu perseverență și răbdare, întreaga corespondență cu instituțiile”, spre asigurarea celor mai bune imagini pentru volum (p. 7). La rândul nostru, apreciem selecția, efortul, dar mai

ales reușita demersului. Parcurgerea legendelor reproducerilor stârnește curiozitatea de a ști în plus despre acele fabuloase reprezentări. Prin nivelul analizelor și complexitatea aspectelor prezentate, geografia sud-est europeană și conexiunile cu restul lumii capătă contururi, culori, arome și străluciri nebănuite. Dar mai ales, spațiul românesc devine parte integrantă a hărții, o prezență concretă, vie. Imaginile se derulează ca într-o fastuoasă promenadă, loc al întâlnirii marilor instituții de cultură publice sau private, păstrătoare de inestimabile colecții de artă: Biblioteca Academiei Române, Muzeul Național de Istorie a României, Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Sibiu, Mănăstirea Sinaia, Muzeul de Artă din Craiova, Muzeul Județean de Artă Prahova, Muzeul de Artă Brașov, Mănăstirea Stelea Târgoviște, Muzeul Național din Belgrad, Biblioteca Universității din Istanbul, Muzeul Topkapı Saray Istanbul, Biblioteca Gennadius – Școala Americană de Studii Clasice din Atena, Biblioteca Digitală a Universității din Heidelberg, Muzeul de Arte Aplicate Budapesta, The David Collection Copenhaga etc.

«Cartea aceasta dezvăluie destine, oameni, slăbiciuni și mode care dau seamă de farmecul și culorile câtorva secole din istoria lumii noastre de azi». – Aceasta este precizarea adusă cititorilor, prin intermediul site-ului editurii, cu furnizarea unei mostre a trecutei vremi:

«Conduri de saftian și anerie de ghermeșut, fire de borangic și ibrișin, inele cu diamante și cercei cu smaragduri, cucunari și cafea, cardamon și piper, covoare și evanghelii, mărgele și hurmuz, iatagane și puști, perine și așternuturi, linguri și besactele, untdelemn și zahar, șaluri și șalvari călătoresc în boccele și coropci, în lăzi și cufere, pe spatele catârilor sau în burțile corăbiilor, printre dealuri și munți, pe calea apelor sau pe drumurile prăfuite ale câmpiilor, legând Alepul de București, Viena de Brașov, Slivenul de Trieste, Zemunul de Iași, Sibiul de Constantinopol. Mămularii, mărgelarii, marchitanii, bogasierii, diplomații, doctorii, botaniștii, chirurgii, feluritele obraze curioase, șarlatanii, tâlharii, mercenarii și dezertorii călătoresc odată cu mărfurile și obiectele, ducând mai departe idei revoluționare, gusturi noi, mode sofisticate, cunoștințe felurite»

Cercetătorii, autori ai cărții, ne-au furnizat și codul pentru cunoașterea și înțelegerea celor patru sute de ani la care se face referire – un limbaj specific – explicat atât în text sau în legenda imaginilor, cât și separat, printr-un *Glosar*, regăsit la sfârșitul publicației (p. 425-431).

Limbajul arhaic odată decodificat devine un instrument eficace în nuanțarea timpului și spațiului. Cred că va fi interesant de urmărit procesul și în ediția în limba engleză a volumului.

Cum cartea a fost editată cu gândul de a fi accesibilă unui număr cât mai mare de cititori, conform informațiilor din *Introducere*, se poate justifica lipsa notelor de subsol, care ar fi afectat, probabil, echilibrul vizual al paginii, observându-se însă documentarea temeinică a fiecărui articol în parte. Acest aspect metodologic este compensat prin oferirea unor *Recomandări de lectură*, ce cuprind: *Surse inedite*, *Surse edite*, *Lecturi suplimentare*, poziționate la sfârșitul fiecărui capitol.

Autorii mai reușesc ceva extraordinar pentru cititorii lor: cu generozitate și pricepere, îi găzduiesc pe lectori în „atelierul istoricului”, parafrazând formula lui Francois Furet – *Atelierul Istoriei*, carte în care sunt prezentate printre altele, principiile metodei cantitative și aplicarea ei la studiul istoriei, raportul dintre istoria-narațiune și istoria-idee etc. În cazul de față, cercetătorii le oferă cititorilor pârgii de descifrare a documentelor ori imaginilor cu care oricine s-ar putea întâlni într-o vizită la un muzeu, la vernisajul unei expoziții de artă sau mergând la biserică. Detaliile observate vor fi necesare în înțelegerea esențialului. Spre exemplificare, cititorului îi sunt destăinuite principalele surse documentare ale istoricului, o adevărată morfologie contextuală pentru perioadele respective, precum: foile de zestre, listele de cumpărături, testamentele, legile, literatura de călătorie, picturile votive din pronausurile bisericilor, gravurile și tablourile de epocă, ornamentele manuscriselor, decorațiile lăzilor de zestre, obiectele vestimentare, de mobilier, ziarele, bijuteriile și câte și mai câte. Toate acestea, în special frescele și ciclurile picturale, se constituie în narațiuni complexe referitoare la tendințele modei, evoluția istorică a hainelor și accesoriilor, a coafurilor și bijuteriilor, restabilind medii sociale și profesionale, obiceiuri și stiluri de viață.

Cuprinsul cărții se prezintă astfel: *Mulțumiri*, *Prezentarea autorilor*, *Introducere*, *Partea I: Sursele consumului*, *Partea a II-a: Pe drumuri: călători, negustori, consumatori*, *Partea a III-a: Țesături, încălțăminte, bijuterii*, *Partea a IV-a: Delicatese și mirodenii de preț*, *Partea a V-a: Grijile trupului: doctori și doftorii*, *Partea a VI-a: Viața socială, viața de familie, timpul liber*, *Partea a VII-a: Modă, Lux și prefacerile societății sud-est europene*, *Glosar*.

O scenografie în sine o reprezintă subtitlurile alese cu dichis, spre a păstra tonalitatea vremurilor expuse. Spre exemplificare, vom relua câteva subtitluri cu rezonanță: *Albume de costume, practicile otomane și balcanice; Liste, liste, liste; Toate drumurile duc la Constantinopol: Călătoria lui Johann Reissner (1753); „Lucrurile ce mirgu pi drum”; Marchitani și mămulari; Cumpărături în oraș: O topografie a prăvăliilor „grecilor” din Sibiu; Un negustor aromân din Brașov și rețeaua comercială transfrontalieră; Conduri de satin și papuci de saftian; Lalele, lalele; Haine și încălțări pentru norod; Șiruri de mărgăritare; Frumoasa Neaga din Slatina; Bălașe, Smarande, Zamfire și bijuteriile lor, Ișlice, calpace, fesuri; Șaluri și salicuri pentru boieroaice, Taclituri și cealmale pentru boieri; Apa de trandafiri și ritualul mesei; Delicatese; Doctori și leacuri în secolul XVII; Sufrageria, sofraua și sacnasiul; De-a v-ați ascunselea: despre copii în portretele de familie, în gazete și în jurnalele părinților; Dintr-un alt veac: bradul de Crăciun și copiii de altădată; De la moda „veche” la moda „nouă” în Transilvania premodernă; Culoarele domnitorilor; Moda franțuzească și Voltaire cel urât de Dumnezeu; „Luxul este scump și ieftin”; Magazinul de mode; O călătorie printre bijuterii; Paftale și iar paftale; Arme, panoplii și prestigiu etc.*

Ce este luxul, totuși? Cum a fost definit?

Constanța Vintilă reia în articolul „Costumul otoman și ruina morală a societății” optici ale vremii referitoare la subiect: este catalogat drept „sursă a răului” de către Rousseau; Norbert Elias vorbește despre „cheltuieli de prestigiu” necesare păstrării rangului, iar mitropolitul Gavriil, observându-i pe boieri, afirmă că ei considerau „că-și fac datoria” atunci când „se împodobesc cu de mult preț și haine scumpe”, se îndatorau și ruinau „din iubirea cinstei”, spre a avea și expune „podoabe strălucitoare” (p. 203). Care puteau fi acele veșminte atât de râvnite? Aflăm dintr-un document de la 13 septembrie 1775, o seamă de cumpărături ce umpleau sipetele unei Catrina, boieroaică ori negustoreasă, nu se știe:

„1 giubea de ghermesit blănită cu sobol; 1giubea de atlas în șetrange, blănită cu nurcă; 2 giubele de ghermesit, cu flori de fir, blănite cu cacom; 1 rochie de ghermesit de Hindia, cu flori de hir cu mătăsuri; 1 rochie de aclaz, în șetrange, cu anteriu; 1 rochie de ghermesut, cu flori de hir, cu anteriu; 1 rochie de ghermesit albă, cu flori de hir, cu mătase;

1 rochie de ghermesit cu flori de mătase, cu anterior; 2 rochii de citarea, cu mâneci; 1 rochie albă, aleasă, cu anterior; 1 giubea de catife cu șireturi de fir, dezblănită, 2 părechi de cintiiani, una de ghermesit și alta de la Stambol, șal”.

Mai are și în sipetul lipticănesc, adică cu marfă de la Leipzig, coți de „tafta turungie necroită”, „ștofă albă necroită”, „ghermesituri necroite”, „colaci de hir”, „colaci de ibrașinuri”. Aceștia li se adaugă altele, de la Țarigrad și așezate în „lada brașovenească” (p. 204). Acum, din *Glosar* aflăm: *ghermesitul* sau *ghermesit* era o țesătură fină de mătase; *cintiianii* sau *cintieni* erau pantalonii largi, șalvării femeiești; *citare* era stofa fină, cu dungi; *anteriorul* era o haină lungă și largă, cu mâneci, de obicei deschisă în față, purtată de boieri peste cămașa lungă; se încingea cu brâu ori taclit și pe deasupra se îmbrăca giubeaua. Nu ne rămâne decât să ne-o imaginăm pe Catrina ca fiind o apariție uimitoare a lumii sale, situată, desigur, în rândul celor avuți.

Cum luxul era inevitabil în construirea unei identități vizuale, situația nu putea fi lăsată la voia întâmplării. La începutul secolului al XVII-lea, șahul persan Abbas I a impus un monopol asupra comerțului cu mătase, transformând prețioasa marfă în instrument al politicii de stat. Cererea de mătase era ridicată, manufacturile din Venetia și Florența aflându-se printre doritori (p. 172).

Pare neverosimil, însă odată adoptat conceptul de lux, el a ajuns să fie reglementat legal. Pe perioada secolelor XVI-XVIII, au fost emise o seamă de legi somptuare. Numele provine de la latinescul *sumptus* – cheltuială. Situația din Transilvania este analizată de către Mária Pakucs-Willcocks (p. 184-198), iar Constanța Vintilă urmărește legislația din Țara Românească și Moldova (p.198-203). Primele legi somptuare fuseseră impuse încă din secolul al XII-lea în orașele italiene Bergamo, Milano, Florența. Oamenii erau tentați să cheltuie în exces pentru achiziționarea hainelor, dar și cu ocazia petrecerilor, nunțiilor ori înmormântărilor. Controlul social prin reglementarea vieții private s-a concentrat, cu timpul, asupra restrângerilor referitoare la veșminte. Ierarhia socială era evidențiată prin țesăturile și accesoriile permise de lege. În Transilvania, primele legi somptuare, cu scopul de a stăvili risipa și cheltuielile exagerate, au fost emise de autoritățile locale din Bistrița, în anul 1532, Sibiu, în 1547 și de sinodul Bisericii Luterane, constituit

după 1570. La Bistrița, durata nunții era redusă la o singură zi, comparativ cu trei, cât fusese anterior; la Sibiu se interziceau nunțile cu muzică, iar printr-o altă lege, din 1565, se stabilea câte mese și feluri de mâncare aveau voie să ofere meșterii și calfele la nunta lor, precum și numărul oaspeților, adică atâția cât să încapă la 20 de mese. Legea somptuară a Clujului, de la 1593, stabilea că cine își depășea statutul, afișându-se cu haine scumpe din mătase și cu podoabe de mărgele și perle, era pus să plătească impozit dublu. Brașovul a avut și el asemenea legi, împletite și cu sfaturi creștine și grija față de familie. Legea cunoscută, din 1693, integrează anterioarele, referitoare la respectarea duminicii ca zi a Domnului și evitarea excesului la nunți, dar face referință și la incendiul din 1689 și îndeamnă locuitorii la chibzuință, pentru a-l împăca pe Dumnezeu. Din 1699, când Transilvania devine principat în cadrul Imperiului Habsburgic, intră sub jurisdicția legilor de la Viena. Metodele de cunoaștere a legilor imperiale erau diferite: se citeau la biserică, la diversele adunări ale breslelor sau prin tipărirea de foi volante. Nimeni nu era scutit de amenzi în cazul încălcării legilor, neacceptându-se invocarea ignoranței. Capii familiei erau responsabili pentru fiecare membru al familiei și pentru calfe, ucenici, servitori, fetele din casă. Legea somptuară a Mediașului, din 1767, argumenta legătura directă dintre ruina economică, degradarea morală și vanitatea purtării unor veșminte scumpe.

Legile somptuare au apelat la argumente economice, etice, creștine. Acestea nu vizau doar aparițiile publice, făceau referire și la spațiul privat.

Boierii și boieroaicele din Țara Românească și Moldova au dovedit o apetență nestăvilită pentru lux. Călătorii străini au fost uimiți de scumpeturile întâlnite în opririle la București ori Iași. Aici însă luxul preia altă interpretare. Poate fi socotit ca o formă de opoziție față de puterea otomană, dar și o încercare de a construi o identitate socială distinctă față de domnii fanarioți, care nu au avut o politică unitară referitoare la luxul boierilor români.

Cronicarul Ion Neculce scria despre Grigore II Ghica (1726-1733) că încuraja boierimea de la curtea din Iași „să fie tot îmbrăcata”. Rafinamentul și bogăția lor era transpusă în straițele de mătase, cusute cu fir de aur și argint, pălăriile cu calotă largă, din aceeași țesătură și cu aceleași nuanțe. Constantin Mavrocordat, care a trăit între anii 1710-1769, domnind de șase ori în Țara Românească și de patru ori în

Moldova, se afla la polul opus, fiind adeptul cumpătării, exilând până și muzica de la curte, neiubind „plăcerile și petrecerile vieții”. Grigore III Alexandru Ghica (1774-1777), domn al Moldovei, s-a străduit să limiteze extravaganțele și ruina financiară, însă nu și-a asumat vreo „poruncă” de limitare, temându-se de nerespectarea ei. A încercat prin exemplul personal al purtării straielor simple, de postav și atunci boierii nu au avut decât să se conformeze, însă imediat după ce și-a pierdut tronul, straiile de postav au fost lepădate de boieri, iar următorul domn s-a dovedit mai indulgent în privința portului supușilor.

Gavriil Callimachi, mitropolitul Moldovei, a inițiat o lege somptuară în anul 1778, cu intenția de a controla dependența de luxul ce dusese țara în ruină și corupția societății. Prin lege vor fi interzise țesăturile scumpe: „Tafta(ua), cumașurile, ghemeșaturile de India, de Șam (Damasc), de Țarigrad sau de Europa, țesute cu fir, cu peteală, cu sâmbă sau flori de mătase”. Hainele trebuiau să fie „sadea”, din țesături fără înflorituri, șireturi sau dantele. Au rămas câteva excepții: șalurile „trainice și trebuitoare la răceală”, caftanele domnilor folosite în ritualul dregătoriilor și caftanele oferite mireșelor ori beteala și alte fire folosite la nunți. Invocându-se fragilitatea acestor obiecte, boierilor le-a fost oferită alternativa de a investi în aur. Legea era însoțită de afurisenia și blestemul care s-ar fi abătut asupra bărbaților și femeilor ce nu o respectau. Legea era semnată, pe lângă mitropolitul Gavriil, și de patriarhul Avram al II-lea al Ierusalimului și de domnul Constantin Moruzzi (1777-1782). Documentul face parte din colecția de carte rară a Bibliotecii Academiei Române (p. 202). Au urmat alte legi, emise din rațiuni economice: în anul 1794, s-a interzis importul de țesături scumpe, iar legea din 1796 interzicea importul de trăsuri, pentru a favoriza dezvoltarea atelierelor autohtone. Țările Române au urmat modelul otoman al acestor legi, fiindu-le mijlocite de domnii fanarioți și legăturile cu înalții funcționari otomani. Realitatea ce răzbate din tablouri, obiecte ori documente scrise dovedește că a fost greu de domolit dorința oamenilor de afirmare socială, inclusiv prin afișarea și întreținerea unui stil de viață luxos.

În Țările Române, orice casă mai răsărită avea o slugă care se ocupa cu preparatul cafelei (p. 214). „Frontiera culturală a șerbetului” nu trecea în Transilvania (p. 215), în schimb, cornul și chifla, specifice bucătăriei vieneze, au fost printre delicatesele autohtone, după cum

povestea Radu Rosetti, amintindu-și de copilăria sa. Însuși Domnitorul Carol I fusese servit la micul dejun cu kiefel și semmel, la popasul de la conacul Rosettestilor, de la Căiuți (p. 242). Mai târziu, după 1840, vor apărea localuri speciale, cafenele, cofetării și restaurante, dedicate consumului de delicatose, dar și citirii gazetelor și petrecerii timpului liber. Cu ocazia sărbătorilor, consumul produselor de lux creștea.

Caleidoscopul luxului nu se restrângea la vestimentație și hrană. Sub această incidență se regăseau: accesul la educație, la servicii medicale, petrecerea timpului liber, pasiunile, de la vânatoare la călătorii. Michał Wasiucionek ne inițiază în călătoriile epocii premoderne prin sud-estul Europei (p.77-87). De la nivelul anului 1630, călătoria începea chiar printr-un vis binecuvântat de Mahomed și învățatul Ibrahim efendi din Constantinopol: „Vei fi un călător în lumea largă și vei străbate toată lumea. Călătoria îți va fi pecetluită cu un final bun”. Acest călător nu fusese unul oarecare, ci fiul bijutierului sultanului, ajungând să întreprindă călătorii diplomatice, iar mai important pentru noi, să le descrie la bătrânețe în 10 volume. Călători aparte erau și doctorii. Giulia Calvi ne dezvăluie această perspectivă interesantă a medicilor greci, evrei sau venețieni care au călătorit în Imperiul Otoman și au devenit doctori ai diplomaților europeni, ai înalților dregători otomani sau ai domnilor din Țara Românească și Moldova. De multe ori, ei înșiși deveneau traducători în diverse misiuni diplomatice. A fost cazul medicului italian Giovanni Mascellini (1612-1675), cu studii la Universitatea din Padova și care, după o perioadă petrecută la Constantinopol, a fost doctorul și secretarul domnitorilor Matei Basarab și Constantin Șerban Basarab. Medicul Mascellini este un exemplu al elitei profesionale europene, care, traversând granițele etnice, religioase și lingvistice, a avut o carieră impresionantă, reușind să strângă și o mare sumă de bani din comerțul cu medicamente (p. 255-260).

În legătură cu textele integrate în capitolele cărții mai este de remarcat armonia stilului, deși sunt cinci autori responsabili de conținut. Patru dintre aceștia sunt cercetători la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române: Constanța Vintilă, Mária Pakucs-Willcocks, Nicoleta Roman, Michał Wasiucionek, iar Giulia Calvi este profesoară la Universitatea din Siena.

Cartea Lux, modă și alte bagatele politicești în Europa de Sud-Est, în secolele XVI–XIX are 432 de pagini și a apărut la București, în

anul 2021, la Editura Humanitas. În anul 2022, a fost urmată de ediția digitală în limba engleză.

Nu putem încheia prezentarea acestui parcurs ideatic asupra luxului, fără a nu aminti de cele două volume semnate de către Umberto Eco, *Istoria Frumuseții*, apărută în 2005, la Editura RAO și *Istoria Urâtului*, aceeași editură, publicată în 2007, între care pot fi identificate similitudini conceptuale și de prezentare grafică.

Delia BĂLĂICAN

Biblioteca Academiei Române